

מעילה במחובר (ב)

א. פתיחה

עד כה בחנו את האופי של מיעוט מחובר ממעילה, על פי המקור למיעוט הזה ועל פי דוגמאות מדברי רש"י והרשב"ם. ניתן לבדוק את אופי המיעוט גם על ידי בחינת מצבים שבהם תהיה נפק"מ בין ההבנה ה"חפצאית" להבנה ה"מעשית". זאת, כמובן, בשני כיוונים אפשריים :

כיוון אחד - אם נמצא מצב שבו יש לחפץ קדושה מלאה, אך מעשה המעילה יהיה במחובר.

כיוון שני - אם נמצא מצב נגדי, שבו יש לחפץ קדושת מחובר, אבל מעשה המעילה נעשה בתלוש.

נפתח בכיוון הראשון, דרך הנושא של גידולי הקדש. נטרים את העיון בגידולי הקדש, בשאלה שהראשונים עמדו עליה - מהי השעה שקובעת ביחס למעילה במחובר?

ניתן לומר שהשעה הקובעת היא שעת ההקדשה, כלומר ממעטים את דין מעילה מכל מה שהיה מחובר בשעת ההקדשה. לחילופין, ניתן להבין שהשעה הקובעת היא שעת המעילה, ומחובר ממועט דווקא אם החפצא היה מחובר בשעת המעילה.

אם שעת ההקדשה קובעת, אזי נסיק בפשטות שמיעוט מחובר ממעילה נובע מרמת הקדושה הנמוכה שלו. שהרי גם אם בשעת המעילה החפצא תלוש, ומעשה המעילה מושלם, אנו הולכים בתר החיבור שהיה בשעת ההקדשה וקובעים שאין מעילה.

אם שעת המעילה קובעת, אזי נאמר אחד משני דברים :

דבר אחד - כל הבעיה של מחובר היא בעיה במעשה המעילה. צריך כמובן להניח שאין לקרקע שום בעיה לספוג רמת קדושה מלאה, בדומה למטלטלין. ממילא, השעה היחידה שבה יש לבחון את ה"חיבור", היא השעה שבה מתבצע מעשה המעילה.

דבר שני - יש לקרקע ולמחובר אליה בעיה לספוג רמת קדושה מלאה. אך מדובר בבעיה פתירה. כלומר, אם המחובר נתלש - רמת הקדושה נשלמת. הטעם לדבר הוא שהמקדיש מעניק את מלוא הפוטנציאל הקדושת האפשרי, והקרקע סופגת אותו בכוח אך לא בפועל. בינתיים, כל עוד החפצא מחובר לקרקע, הפוטנציאל רק גלום בו. ממילא - אם גם המעילה תהיה במחובר, קדושה זו לא תבוא לידי ביטוי, ולכן - לא

תהיה מעילה. אך אם המחובר ייתלש, אזי יוכל אותו פוטנציאל קמאי לבוא לידי ביטוי בפועל, ותהיה מעילה.

עמדה ברורה בנידון ננקטה על ידי רבינו תם, בפתחו של קטע בספר הישר. קטע זה אמור לסכם כמה מיסודות מעילה, וכך נאמר בו :

"אין מעילה בקרקעות, שאם אדם נהנה מן הקדש בעוד מחובר לקרקע - לא מיתחייב קרבן מעילה עד שיתלשו. ומה שאנו אומרים יש מעילה בגידולין בבאין לאחר מיכן מותר, לכשיתלשו קאמר..."

(ספר הישר סימן קל"ז)

אך לליבון עמוק יותר של העניין, מן הראוי להתמקד בסוגיית הגמרא בגיטין לט. (אליה מגיע גם ר"ת בהמשך דבריו בספר הישר). אנו נתבונן בסוגייה זו, ובשיטת הרמב"ן שם.

ב. גידולי הקדש

בגמרא בגיטין לט. מובאת מחלוקת התנאים הבאה :

"המקדיש עבדו - אין מועלין בו, רבן שמעון בן גמליאל אומר - מועלין בשערו..."
(גיטין לט.)

מהברייתא עולה שיש מחלוקת ביחס למעילה בשער של עבד, והגמרא מעמידה את המקרה בשער העומד להיגזז. מוקד המחלוקת הוא האם יש לדון את השער העומד להיגזז כשער גזוז, דהיינו תלוש, ואז מועלים בו. או שמא יש לדון את השער כמחובר, ואין מעילה במחובר.

בביאור המקרה שבו עוסקת הברייתא, נחלקו הראשונים. רוב הראשונים - להקת חכמי ספרד ובראשם הרמב"ן, ומחנה חכמי אשכנז ובראשם ר"ת - העמידו את הברייתא באדם שנהנה משער העבד בעודו מחובר לראשו. לדעתם, השעה הקובעת לעניין מעילה במחובר היא שעת המעילה.

אך בראשונים הללו מצוטטת גם דעה חולקת, לפיה - רק ההקדשה של שער העבד היתה במחובר לראשו, אך ההנאה ממנו היתה בתלוש. לדעת אותם ראשונים, השעה הקובעת לעניין מעילה במחובר היא שעת ההקדשה¹.

נתבונן בדברי הרמב"ן, שמנמק מדוע הכל הולך בתר שעת המעילה :

1 עיין באור שמח בהלכות מעילה ה'. הוא מציין לדעת הר"ח בסנהדרין טו., כדעה ההולכת בתר שעת הקדשה. מהראשונים משמע שזוהי גם עמדת רש"י, אם כי על זיהוי זה ניתן לחלוק.

"... ואע"פ שהוא מחובר בשעת הקדש - אין הולכין אלא אחר נהנה, וכן בגדולי האילן למיד יש מעילה בגדולין - בגדולין הבאים לאחר מכאן, אע"פ שהיו מחוברים, מועלים בהם..."

(גיטין לט. רמב"ן ד"ה הכא)

הרמב"ן מפנה את תשומת הלב למחלוקת במעילה יג., בשאלת מעילה בגידולין. הוא מבאר את הדעה שיש מעילה בגידולין, ולפיה מוכרחים לומר שהכל הולך אחר שעת המעילה. שהרי מדובר באילן של הקדש שהוציא גידולין, והקדושה שחלה עליהם מרגע בואם לעולם היא קדושת מחובר. אמנם אחר כך תלשו את הגידולין הללו, ונהנו מהם בתלוש. אבל בשעת ההקדשה הם ספגו קדושת מחובר. לפי אותו מ"ד, מועלין בהם למרות עובדה זו. אשר על כן, יש להבין בדבריו שהוא הולך בתר שעת מעילה.

הרמב"ן לא מעמיק בדעה החולקת, במ"ד הסבור שאין מעילה בגידולין. אנו נוכל לתלות את מחלוקתו בדיוק בנקודה שבמרכז הדיון שלנו. קרי - לפי מ"ד אין מעילה בגידולין, הולכים בתר שעת הקדשה. מאחר שבשעת ההקדשה היו הגידולין מחוברים לאילן ולקרקע, הרי שאין מועלים בהם - אפילו אם בשעת המעילה הם תלושים.

חשוב לציין שבבסיס הדברים הללו עומדת ההנחה שקדושת הגידולים היא קדושת מחובר. אך הנחה זו מסתברת טובא, ומשתי סיבות. ראשית, כל מה שגדל נתפס בקדושת האילן בעודו מחובר, וממילא לגידולים יש קדושת מחובר בלבד. שנית, קשה להעלות על הדעת שקדושתם תשתדרג - גם אם נניח שתלישה מסוגלת לשדרג קדושה. שהרי סוף כל סוף, הגידולים הללו לא הוקדשו בקדושת פה, אלא רק ינקו את קדושתם מן האילן. וכיצד תחול בהם רמת קדושה גבוהה יותר מן האילן שממנו הם שואבים את קדושתם?

מכל מקום, על פי ההסבר שהעמדנו מאחורי מ"ד 'אין מעילה בגידולין', החיסרון הוא חיסרון כללי של קדושה בחפצא של מחובר. אין פה דין מיוחד דווקא בגידולין. גם אם האילן או הקרקע עצמם ייתלשו, לא תהיה בהם מעילה. זאת משום שבשעת ההקדשה הם לא ספגו רמת קדושה מספקת.

ג. גידולים הבאים לאחר מכאן

איברא, דאם נעיין היטב ברמב"ן נגלה שהוא מתמקד דווקא בגידולים הבאים לאחר מכאן, ולא בסתם גידולי אילן. כלומר, הרמב"ן מפנה את תשומת הלב לאותם גידולים שגדלו לאחר שעת ההקדשה :

"... למי' יש מעילה בגדולין - בגדולין הבאים לאחר מכאן, אע"פ שהיו מחוברים, מועלים בהם..."

(גיטין לט. רמב"ן ד"ה הכא)

אילו טעם המחלוקת היה כפי שהצגנו אותו לעיל, מדוע ליישמו דווקא בגידולין הבאים לאחר מכאן? מהרמב"ן משמע שלכל הדעות - יש מעילה בגידולים שהיו בשעת ההקדשה, אם יבוא מישהו ויתלוש אותם. הבעיה מתעוררת אך ורק בגידולים שגדלו לאחר שעת ההקדשה.

דיוק זה בדברי הרמב"ן, מוביל לכיוון שונה לחלוטין. הבעיה בגידולים הבאים לאחר מכאן היא שקדושתם איננה קדושת פה. האילן עצמו, וגם הגידולים שהיו בו לפני שעת ההקדשה, הוכללו כולם בקדושת הפה של המקדיש. אך הקדושה של הגידולים שבאו אחר כך, נוצרה בעקיפין, ללא קדושת פה ישירה.

הרמב"ן מסביר שלמ"ד אין מעילה בגידולין הבאים לאחר מכאן, יש חיסרון מקומי בקדושה שאיננה קדושת פה. קדושה שכזו היא קדושה קלושה, ואין בכוחה ליצור תשתית של חיובי מעילה. המ"ד שסבור 'יש מעילה בגידולין הבאים לאחר מכאן', אינו רואה פגם בקדושה שאינה קדושת פה. על כל פנים, לשתי הדעות ניתן למעול - ברמה העקרונית - בדבר שהיה מחובר בשעת ההקדשה, ונתלש לפני שעת המעילה. וגידולים שהיו לפני כן יוכיחו!²

הסבר אחרון זה, מוביל אותנו למחלוקת ידועה בין הרמב"ן לרשב"ם, בדבר קניין חצר להקדש. לשם כך, נחזור למשנה במעילה יג., ולסוגייה בב"ב שדנה בה. הגמרא מביאה את ההלכה הבאה :

² בשיעור הוצע שלפי שתי הדעות - יש מעילה במה שהוקדש במחובר. אך מהרמב"ן משמע שרק לדעה של 'יש מעילה בגידולים' תהיה מעילה במה שהוקדש במחובר. זאת לפי כל מהלך דבריו, ובמיוחד לפי הדוגמה של הדש קלעינין בשדה הקדש (הקלעינין ודאי היו קיימים עוד לפני שעת ההקדשה).

אמת היא שהדיוק בספציפיקציה לגידולים הבאים לאחר מכאן, יוביל למסקנה שהמחלוקת נעוצה בנקודה הצדדית של קדושת פה, ואין לה עניין לשאלה של שעת הקדשה ושעת מעילה. אך אין זה הולם את הרושם הכללי של דברי הרמב"ן, וייתכן שאין לדייק עד כדי כך בנקודה של 'באים לאחר מכאן'.

"... אבל הקדיש בור ואחר כך נתמלא מים, אשפה ואחר כך נתמלאה ובל... מועלין בהן ואין מועלין במה שבתוכן, דברי רבי יהודה..."

(בבא בתרא עט.)

מדוע אין מועלים במים שנתמלאו בבור, לאחר שהוא הוקדש? הרשב"ם באותה סוגייה מחדש חידוש גדול - אין להקדש דין של קניין חצר. אילו היה 'קניין חצר' להקדש, היו המים שבבור נקנים להקדש וסופגים קדושה. אבל בהקדש לא נאמר הריבוי שמלמד על קניין חצר :

"... דלא אלים רשות הקדש לקנות מן רשותו... דאילו בהדיוט - איתרבאי רשות מוזאם המצא תמצא בידו, אבל לא בהקדש"

(בבא בתרא עט. רשב"ם ד"ה הכי קאמר)

הרמב"ן חולק על חידושו של הרשב"ם. וכך הוא כותב :

"שמעתי, משום דלא קניא חצר להקדש... ויש לומר - אי נמי קניא ליה, אין מעילה בזכירתה"

(בבא בתרא עט. רמב"ן ד"ה והא דאמרינן)

הרמב"ן מעלה אפשרות שיש קניין חצר בהקדשות, ולכן מי הבור קנויים להקדש. אף על פי כן, לא תהיה בהם מעילה³. מדוע שלא ימעלו בהם? ייתכן שהדבר נעוץ בכך שהם לא הוקדשו בקדושת פה⁴. הסבר זה יהיה תואם להסבר שסיפקנו עבור הרמב"ן בדעת מ"ד 'אין מעילה בגידולין הבאים לאחר מכאן'.

במאמר מוסגר, לשיטת הרמב"ן נוצר מעמד מיוחד מאוד ביחס למים שבבור⁵. מחד, הם קנויים להקדש. מאידך, אין בהם מעילה. את מעמדם הקדושתני ניתן להגדיר בשתי דרכים עיקריות :

דרך אחת - יש במים הללו קדושה, ברמה מסויימת. ייתכן אפילו שיש בהם איסור מעילה מדאורייתא, כפי שיש בקדשים קלים. אך אין בהם חיובי מעילה, וכפי שהעלינו בשיעור הקודם ביחס למחובר ולדברים נוספים.

3 ביחס למחלוקת הרמב"ן והרשב"ם, עיין בקהלות יעקב בב"ב סימן ל"ו.

4 וכך אכן מבאר הקצות בסימן ר' סק"א את דעת הרמב"ן. יסוד זה מופיע גם בריטב"א בב"ב עט. ד"ה בור, ועיין עליו בהמשך השיעור.

5 עיין בקהלות יעקב במעילה סימן ה'. הוא חוקר את שאלת המעמד הקדושתני המדוייק של המים הללו.

דרך שנייה - אין במים הללו שום קדושה. אמנם הם קנויים להקדש, אך קיים יצור הלכתי של חפץ השייך להקדש ואין בו קדושה. אבוה דכולהון - הגמרא בב"מ נז: ביחס לבונים בחול ומקדישים בקודש⁶.

כך או כך, ייתכן שהמחלוקת בין מ"ד יש מעילה בגידולים למ"ד אין מעילה בגידולים, אינה קשורה לשאלה העקרונית של שעת הקדשה או שעת מעילה. מדובר במחלוקת נקודתית, ביחס לדרישה של קדושת פה, כתשתית למעילה. ולפי הסבר נקודתי זה, נצמצם את המחלוקת דווקא לגידולים הבאים לאחר מכאן.

דיברנו בפיסקאות הקודמות על האפשרות שחיובי מעילה יחולו רק במה שהוקדש בקדושת פה. על אפשרות זו ניתן להקשות מהדין של ולדות הקדש. כך נאמר במשנה הבאה במסכת תמורה :

"... יש בקדשי בדק הבית - שסתם הקדשות לבדק הבית... ומועלין בגידוליהן..."
(תמורה לא:)

במשנה מנוסח הדין של גידולין, כאחת מנקודות ההבדל שבין קדשי מזבח לבין קדשי בדק הבית. האם נעמיד את המשנה דווקא כמ"ד אין מעילה בגידולין, ביחס לקדשי מזבח? (שהרי למ"ד יש מעילה בגידולין של קדשי מזבח, משתווה מצבם של קדשי מזבח למצבם של קדשי בדק הבית ביחס לגידולין, בניגוד למה שנאמר במשנה). הגמרא דנה בכך, ומסיקה שההבדל תקף לכולי עלמא :

"... ואפילו למאן דאמר ז'מועלין בגידולי מזבח, ה"מ גידולין דחזו למזבח, אבל גידולין דלא חזו למזבח - אין מועלין בהן"
(תמורה לא:)

רש"י על אתר מבאר, שגידולין דחזו למזבח הם ולדות קדשים. ממילא, לשיטת רש"י יוצא שלכולי עלמא - יש מעילה גם במה שלא הוקדש בקדושת פה, לכל הפחות כאשר מדברים על קדשי בדק הבית.

אך ייתכן שניתן לדחות את הראיה מן ההלכה של ולדות קדשים, אם ננקוט בשיטת התוס' באותה סוגייה. התוס' בד"ה ואפי', קובעים שהדין של ולדות קדשים נבדל באופיו מן הדין של גידולין. התוס' מסיקים זאת הן מסברה, והן מתוך הצורך בהתאמת הדעות השונות למחלוקת בדבר מעילה בגידולין.

כך או כך, מדברי התוס' עולה שהדין של ולדות קדשים מעוגן בגזירת הכתוב חריגה. גזירת הכתוב הזו, מובאת בגמרא בתמורה :

6 לדוגמאות נוספות, ראה כנסת הראשונים במעילה יג. אות [ק].

"... והאי תנא מייתי לה מהכא... 'אשר יהיו לך' - אלו הולדות..."

(תמורה יז):

כתוב זה מתייחס לוולד מפאת זהותו העצמאית כבהמה, שאמנם נובעת ממוצאו אך שונה לחלוטין מראייתו כגידולין גרידא, במקביל לחלב וביצים. ופוק חזי, שהרי נחלקו התנאים בתמורה כה. בשאלה - האם וולדות קדשים במעי אימן קדושים או רק בהוייתן קדושים, וזה נוגע אך ורק לזהות הוולד ולא למציאות היותו גידולי אימו. ובכן, חרף קיומו של דין זה, ניתן לדבר על מחלוקת ביחס למעילה בגידולין. ממילא, ניתן עדיין להעמיד את הסברה של 'קדושת פה' סביב אותה מחלוקת, בתוספת הסיוג של גזירת הכתוב המיוחדת בולדות קדשים.

ד. קדושת פה

עד כה ראינו שתי הבנות שתי המחלוקת בגידולים הבאים לאחר מכאן :
הבנה אחת - הם נחלקו סביב שאלת היכולת להתפיס רמת קדושה מלאה בחפצא של מחובר. לדעת מ"ד אין מעילה בגידולים, אי אפשר ליצור קדושה מלאה, ואילו לדעה החולקת - ניתן ליצור קדושה מלאה במחובר, או לכל הפחות - ניתן ליצור רמת קדושה שתגיע לידי מלאות כאשר המחובר ייתלש.
הבנה שנייה - הם נחלקו סביב שאלת היכולת למעול בדבר שקדושתו איננה קדושת פה. מ"ד אין מעילה בגידולים הבאים לאחר מכאן, סבור שמוכרחים תשתית של קדושת פה, ואילו הדעה החולקת סבורה שלא.
 מדברי הריטב"א בב"ב עט, ניתן לדלות הבנה נוספת :

"... שאין מעילה אלא בקדושת פה, ולא בדבר הקדוש מאליו, דמעילה - גבי קדושת פה כתיבא. ומ"ד יש מעילה בגידולין - היינו משום דודאי דעת המקדיש היה עליהם כיון דסוף גידולין לבוא, אינן - דבכלל קדושת פה דאילן הם, דמיניה נפקין"
 (בבא בתרא עט. ריטב"א ד"ה בור)

הריטב"א מסעף את ההבנה השנייה, להבנה ממוקדת עוד יותר. לפיו, מוסכם על כל הדעות שנחוצה קדושת פה כתשתית למעילה. המחלוקת היא מחלוקת מקומית, האם בפועל יש כאן קדושת פה.
 הדעה הפשוטה יותר, היא הדעה שקדושתם של גידולים הבאים לאחר מכאן איננה קדושת פה. עבור הדעה החולקת, מציע הריטב"א שני הסברים :
הסבר אחד - דעת המקדיש כוונה מראש גם לגידולים הבאים לאחר מכאן.
הסבר שני - הגידולים יורשים את קדושת הפה של האילן, מאחר שהם יוצאים ממנו.

ההסבר הראשון מכניס אותנו לבעיה של דבר שלא בא לעולם. שהרי לטענת הריטב"א, המקדיש הצליח ליצור קדושה עתידית, גם בגידולים שעדיין אינם כאן. בעיה זו עשויה להיפתר בשני פתרונות אפשריים :

פיתרון אחד - בעיית דבר שלא בא לעולם אינה מתעוררת כאשר מדובר ב'מקדיש דקל לפירותיו'. כאן לא מדובר בניסיון להקדיש באופן ישיר את הגידולים. המקדיש מתביית על האילן כולו, כולל גידוליו. ממילא, קדושתם היא בדרך של 'דקל לפירותיו', ובדרך זו נמנעת הבעיה של דבר שלא בא לעולם.

לטובת עיקרון זה של 'דקל לפירותיו', נוכל לְמַנְף את דברי התוס' בקידושין :

”הווי כמקדיש דקל לפירותיו, דמהני - אפילו למי'ד אין אדם מקנה דשלב"ל...”
(קידושין סג. תוס' ד"ה ודיים)

פיתרון שני - נוכל לטעון שבעיית דבר שלא בא לעולם מתעוררת רק אם רוצים לבצע פעולה מלאה של מכירה או הקדשה. אך כאן, פעולת ההקדשה עצמה אינה נתקלת בבעיות של דבר שלא בא לעולם.

אילו היה המקדיש מתייחס רק לגידולים, היינו נתקלים בבעיית דבר שלא בא לעולם במלוא עוצמתה. אך מכיון שהמקדיש מתייחס גם לאילן וגם לגידולים, הרי שההקדש עצמו חל.

אמנם יש כאן בעיה של קדושת פה, כלומר - שההקדש חל על הגידולין רק מכיון שהם יוצאים מן האילן, ולא ברמה של קדושת פה. אך כדי להתגבר על משוכה זו, ניתן להעזר בכך שדעת המקדיש היתה עליהם. ופה - לא נסכור את החידוש בכך שמדובר בדבר שלא בא לעולם. אם כל מגמת העתידיות מתמצה בהפיכת ההקדש לקדושת פה, הרי שאין לנו מגבלות של דבר שלא בא לעולם.

על כל פנים, הפתרונות הללו מקובלים כנראה רק על ההסבר הראשון של הריטב"א. לפי ההסבר השני של הריטב"א, יש להניח בהכרח שכל הגידולים כבר כלולים באילן עצמו. הקדשת האילן כוללת את כל חלקי האילן, לרבות מה שטמון בו ויצוץ רק בעתיד.

לסיכום, עיסוקנו בגידולי הקדש העלה שלפי הרמב"ן - הכל תלוי בשעת המעילה. לפי הקביעה הזו, סביר להניח שהמיעוט של מעילה ממחובר אינו נובע מרמת הקדושה הנמוכה של מחובר. המיעוט נובע מחיסרון במעשה המעילה במחובר, ולכן - כאשר מעשה המעילה הוא בתלוש - יש מעילה, ואפילו אם הקדושה עצמה היתה במחובר.